

MELLANPARTIERNA OCH PARLAMENTARISMEN

Av jur. kand. SVEN EKLUND

DISKUSSIONEN om oppositionens möjligheter att åstadkomma en förändring i det rådande politiska läget torde i huvudsak ha rört sig om praktiska frågor, dvs. möjligheten att sammanjämka de borgerliga partiernas målsättning så att ett permanent samarbete skulle kunna upptagas. En undersökning av oppositionspartiernas karaktär och principiella ställning från rent parlamentariska utgångspunkter torde emellertid vara lika nödvändig. Först därigenom kan den grundläggande orsaken till oppositionens splittring på olika partier förklaras. För en sådan undersökning är det först och främst av betydelse att klarlägga principerna för det rådande statsskicket samt att bestämma partiernas funktion inom ramen för detta.

Vårt nuvarande statsskick bygger på 1809 års grundlagar, av vilka i detta sammanhang regeringsformen är av det största intresset. Denna är utformad i överensstämmelse med den s. k. maktfördelningsprincipen, som innebär att statens makt skall vara fördelad på 1) den lagstiftande och beskattande 2) den dömande och 3) den

verkställande makten, representerade av respektive 1) riksdagen 2) domstolarna och 3) konungen med den av honom tillsatta regeringen. Vart och ett av dessa organ skall ensamt vara bestämmande inom sitt område och genom uppgifternas fördelning kan inget av dem nå en absolut maktställning.

Gentemot detta system började efter hand det s. k. parlamentariska systemet att hävdas. Enligt detta skulle ej blott lagstiftnings- och beskattnings- utan även den verkställande makten tillhöra riksdagen. Den verkställande makten skulle visserligen fortfarande utövas av konungen med den av honom utnämnda regeringen, men konungen skulle alltid vara skyldig att låta ledaren för riksdagens makthavande parti efter eget skön välja regeringens ledamöter och konungen var alltid skyldig att följa de beslut, som regeringen fattade. Härigenom ansåg man sig vinna garanti för att folkviljan, demokratien, skulle förverkligas. Samtidigt rubbades emellertid den maktbalans, som fanns enligt det tidigare systemet. Garantien för att det makthavande partiet icke skulle uppnå

en absolut maktställning skulle då ligga däri, att det eller de övriga partierna genom opposition kunde påverka den allmänna opinionen. Vid de lagstadgade allmänna valen kunde oppositionen sedan vinna majoritet i riksdagen och i sin tur såsom makthavande bilda regering. Ingen del av väljarkåren skulle sålunda varaktigt ställas utanför delaktighet i regeringsmaktens utövande. Partiernas funktion inom det parlamentariska systemet skulle sålunda vara tvåfaldig. Majoritetens uppgift var att utöva den lagstiftande, beskattande och verkställande makten, minoritetens att ge uttryck för oppositionen samt att vara beredd att övertaga regeringsmakten.

Sedan statskicketets principer och partiernas funktioner bestämts, är det av intresse att klarlägga vilka motsättningar som orsakat partibildningen i Sverige. De motsättningar man här har att räkna med, är de ideologiska- samt klass- och intresse-motsättningarna. De ideologiska är till sin natur teoretiska under det att klass- och intresse-motsättningarna är av praktisk natur och till stor del sammanfaller.

De ideologiska motsättningarna representerades vid parlamentarismens genomförande i stort sett av konservatismen, liberalismen och socialismen. I fråga om dessa ideologiers innehåll kan sägas att konservatismen främst avser det bestående samhällets kontinuerliga utveckling, att liberalismen lägger

huvudvikten vid den individuella friheten och att socialismen vill omorganisera samhället genom produktionsmedlens överförande till allmän egendom. De ideologiska motsättningarna framträdde i partibildningen på så sätt, att konservatismen representerades av högern och bondeförbundet, liberalismen av liberalerna samt socialismen av socialdemokraterna. Klass- och intresse-motsättningarna var organisatoriskt företrädda genom bondeförbundet och socialdemokraterna. I och med att dessa båda partier fanns, blev väljarunderlaget för de övriga partierna i viss mån begränsat, men principiellt vände sig dessa icke till någon viss klass- eller intressegrupp.

Härmed är emellertid icke frågan om motsättningarna mellan partierna uttömd. Innan den allmänna rösträtten genomförts var socialdemokraterna ett minoritetsparti, som var hänvisat till samverkan med liberalerna. Å ena sidan samarbetade sålunda högern och bondeförbundet såsom representanter för den konservativa ideologien, å den andra liberalerna och socialdemokraterna såsom representanter för de icke konservativa ideologierna liberalism och socialism. Denna motsättning tog sig uttryck i begreppen höger- och vänsterpartier, varvid vänsterpartierna gemensamt karakteriserades av radikalism i motsats till högerpartiernas konservatism.

I och med den allmänna röst-

rättens genomförande var det liberala programmet till stor del förverkligat. Samtidigt medförde rösträttens utvidgning en så stark fram-marsch för socialdemokraterna att dessa icke längre behövde taga hänsyn till det liberala partiet vid utformandet av sin politik. Detta ledde till en sprängning av vänstern i två öppet rivaliserande partier, vilket snart följdes av ytterligare en sprängning av det liberala partiet i liberalerna och det folkfrisinade partiet. Sprängningarna inom vänstergruppen ledde emellertid icke till att något av vänsterpartierna anslöt sig till högerblocket. Även om vänsterpartierna sinsemellan företrädde olika ideologier, den liberala respektive den socialistiska, sammanhölls de i viss mån av en gemensam radikal, antikonservativ ideologi.

Ungefär samtidigt med den allmänna rösträttens genomförande blev det kommunistiska partiet representerat i riksdagen. Ideologiskt skiljer sig kommunismen från socialismen genom att den kräver ett avskaffande även av den personliga äganderätten samt det kommunistiska programmets genomförande genom en arbetarnas diktatur. Kommunismen förkastar sålunda principiellt den demokratiska styrelseformen. Även om socialdemokraterna och kommunisterna var helt skilda partier, betraktades och betraktade de sig själva som ett socialistiskt arbetarblock gentemot de övriga partierna, vilka bekände sig

till den kapitalistiska eller borgerliga samhällsordningen. Praktiskt tog sig denna solidaritet uttryck genom att de båda arbetarpartierna vid valen samarbetade i s.k. kartell.

I motsättningen mellan arbetarpartierna, å ena, samt övriga partier, å andra sidan, fanns alla de motsättningar, som ovan angivits såsom partibildande. Ideologiskt stod sålunda socialism gentemot konservatism och liberalism. I övriga avseenden stod arbetare mot andra samhällsgrupper såväl på grund av klass- som intresse-motsättningar. Som ett sammanfattande namn på de partier, som stod i motsättning till de socialistiska arbetarpartierna, kom beteckningen borgerliga partier att användas. Någon enhetlig ideologi representerade de borgerliga partierna sålunda icke. Tvärtom omfattade de såväl konservativa som liberala och radikala idéer. Ur klass- och intresse-synpunkt kan man däremot säga att de borgerliga partierna intog en gemensam ståndpunkt, då de samtliga vände sig mot en arbetarnas ensamdominans över samhället.

För att bedöma partiernas nuvarande parlamentariska ställning torde en överblick över den parlamentariska utvecklingen fr. o. m. 1920-talet vara nödvändig. Vid ingången av 1920-talet hade inget parti ensamt majoritet i riksdagen. Tillsammans hade emellertid vänsterpartierna: liberaler, folkfrisinade, socialdemokrater och kommunister, majoritet över högerpar-

tierna: högern och bondeförbundet. Genom mandatfördelningen var läget sådant att det folkfrisinnade partiet hade möjlighet att dominera omröstningarna i riksdagen, då det kunde spela tungan på vågen mellan högern-bondeförbundet, å ena, samt socialdemokraterna och kommunisterna, å andra sidan. Det liberala partiet hade en så obetydlig representation, att det icke kunde inverka på omröstningar där parti-gränser iakttoogs. Denna ställning begagnade sig det folkfrisinnade partiet av och störtade vid olika tillfällen såväl höger- som socialdemokratiska regeringar. Partiet bildade även, trots att det numerärt var väsentligt underlägset såväl högern-bondeförbundet som socialdemokraterna, egna regeringar, vilka satt åren 1926–1928 och 1930–1932. Det torde icke vara någon överdrift att säga, att det folkfrisinnade partiet mot slutet av 1920- och början av 1930-talet dominerade den svenska politiken, trots att det var ett utpräglat minoritetsparti. Utvecklingen på det parlamentariska området hade sålunda lett till ett helt annat system än vad parlamentarismen åsyftade. Enligt denna skulle riksdagsmajoriteten såsom representant för folkviljan inneha regeringsmakten. I stället bildade nu ett minoritetsparti ensamt regering och behöll regeringsmakten genom att skaffa sig majoritet vid omröstningarna i riksdagen tillsammans med något av de andra partierna. De tidigare

beteckningarna höger och vänster räckte icke för att karakterisera det nya läget och nu började beteckningen mellanparti att användas om det folkfrisinnade partiet. Någon ideologisk innebörd hade beteckningen sålunda icke från början, utan beteckningen mellanparti avsåg endast att beteckna ett parti, som utnyttjade det parlamentariska läget genom att stödja sig än på högern och än på vänstern.

1932 vann socialdemokraterna en betydande valframgång och den folkfrisinnade regeringen tvingades att avgå. Det folkfrisinnade partiet, vars ledare måst avgå i samband med Kreugerkraschen, genomgick en kris och ombildades till folkpartiet, varvid en sammanslagning skedde med det liberala partiet. Socialdemokraterna hade emellertid icke majoritet i riksdagen och en fortsättning av den folkfrisinnade politiken från 1920-talet kunde i och för sig ha varit möjlig. Nu bröt emellertid bondeförbundet samarbetet med högern och inledde i stället ett samarbete med socialdemokraterna, som därmed fick en betryggande majoritet i riksdagen. Detta samarbete varade 1930-talet ut. Till en början ingick bondeförbundet icke i regeringen men så skedde efter 1936 och den parlamentariska grundsatsen om den regeringsbildande majoriteten hade därmed åter kommit i tillämpning.

1940-talets början karakteriserades av den under kriget bildade samlingsregeringen men när denna

upplöstes vid krigsslutet, hade socialdemokraterna majoritet i riksdagen tillsammans med kommunisterna. Fram till 1951 bildade socialdemokraterna ensamma regering. Sistnämnda år träffade socialdemokraterna emellertid en uppgörelse med bondeförbundet om samarbete och till 1957 satt därefter en blandad regering socialdemokraterna-bondeförbundet. Efter 1957 har socialdemokraterna ensamma bildat regering och socialdemokraterna har nu liksom under 1940-talet majoritet i riksdagen tillsammans med kommunisterna. Därmed skulle det mellan regeringspartiet och oppositionen finnas alla de motsättningar, som förut angivits som partibildande, nämligen såväl de ideologiska som klass- och intresse-motsättningarna. Frågan är nu varför icke detta gemensamma motsatsförhållande leder till ett parlamentariskt samarbete inom oppositionen. För att besvara denna fråga är det nödvändigt att undersöka, om de angivna motsatsförhållandena fortfarande består mellan socialdemokraterna och samtliga de borgerliga partierna.

Ovan har den ideologiska motsättningen mellan arbetarpartierna, socialdemokraterna och kommunisterna, samt de borgerliga partierna karakteriserats som socialism gentemot konservatism och liberalism. De båda senare ideologierna representeras av högern respektive folkpartiet, varvid dock folkpartiet i likhet med socialdemokraterna är

antikonservativt och därmed ett vänsterparti. Centerpartiet, vartill bondeförbundet ändrat sin partibeteckning, var tidigare konservativt men har nu uttryckligen förklarat sig stå i motsatsförhållande till högern, varför även detta parti är antikonservativt och därmed ett vänsterparti. Eftersom socialism i betydelse av socialisering hittills icke blivit aktuell, saknar emellertid den ideologiska motsättningen socialism mot liberalism f. n. betydelse för förhållandet mellan de tre vänsterpartierna. Motsättningen dem emellan hänför sig endast till graden och icke till arten av statliga ingripanden och denna motsättning kan likaväl finnas inom det socialdemokratiska partiet.

I fråga om de båda andra typerna av motsättningar, klass- och intresse-motsättningarna, har, som förut nämnts, varken högern eller folkpartiet inriktat sig på någon särskild väljargrupp och centerpartiets ledning har numera förklarat att partiet vänder sig till samtliga väljare. Beträffande socialdemokraterna är det uppenbart, att partiet numera strävar bort från klass- och intresse-motsättningarna och likaledes vänder sig till väljarkåren i dess helhet. Varken klass- eller intresse-motsättningarna utgör därför numera något hinder för en samverkan mellan socialdemokraterna och något av de andra partierna i riksdagen. Centerpartiet har som ovan nämnts samarbetat med socialdemokraterna i rege-

ringsställning och folkpartiets ledning har förklarat, att folkpartiet är berett till ett sådant samarbete. Slutsatsen härav måste då bli att den enda kvarstående av de ursprungligen partibildande motsättningarna är den ideologiska motsättning som består mellan de ovan som vänsterpartier karakteriserade partierna, socialdemokraterna, folkpartiet och centerpartiet, å ena, samt högern, å andra sidan, dvs. radikalism mot konservatism.

Även om både folkpartiet och centerpartiet i alla avseenden är att betrakta som vänsterpartier, vill de emellertid själva karakterisera sig som mellanpartier. Därmed kan då ur parlamentarisk synpunkt icke menas något annat än att dessa båda partier, därest de skulle komma i regeringsställning är beredda att stödja sin politik icke blott på vänsterpartiet socialdemokraterna utan även på högerpartiet. Hur skall då ett mellanparti bedömas från parlamentariska synpunkter? För att finna svaret härpå, måste man gå tillbaka till vad som i inledningen sades om statsskickets utformning. Där angavs att 1809 års grundlagar utgick från en maktbalans avsedd att förhindra uppkomsten av en absolut maktställning för något av de tre organ som representerade statens makt. Denna maktbalans ville man i och för sig icke rubba genom övergången till det parlamentariska styrelsesättet. Man antog att det parlamentariska systemet skulle fungera automatiskt

med växling mellan de partier, som satt vid regeringsmakten. Man förbisåg emellertid att systemet förutsatte en fast organisation i en regeringsbildande och en oppositionsbildande partigrupp. Orsaken till detta förbiseende var troligen att i den engelska parlamentarismen, som varit förebilden, denna organisation helt bygger på sedvanerätt och icke på i författning fastslagna rättsliga bestämmelser.

När vänstern omkring 1920 sprängdes i självständigt verkande partier som tävlade om regeringsmakten både inbördes och med högerpartierna, undanrycktes grundvalen för det parlamentariska systemet. Enligt den parlamentariska teorien skulle i detta läge liberalerna och det folkfrisinade partiet ha anslutit sig till högern-bondeförbundet och gemensamt med dessa båda partier bildat antingen regering eller ett oppositionsparti. Någon sådan anslutning var emellertid aldrig avsedd av det folkfrisinade partiet, vilket var helt inställt på att driva en självständig politik. I fråga om den del av det tidigare liberala partiet, som fortfarande använde den liberala partibeteckningen är det möjligt, att ett samgående med högern kan ha övervägts. Något sådant samarbete kom emellertid aldrig till stånd. I stället kan man på grund av det liberala partiets kraftiga numerära tillbakagång antaga, att de väljare som tidigare stött partiet gick över till högern i mycket stor utsträckning.

Genom sin utbrytning ur vänstern kunde det folkfrisinna partiet bilda regering med utestängande av såväl den övriga vänstern som av högern. Detta innebar givetvis en förvanskning av parlamentarismen, ty även om regeringen hade majoritet från fall till fall, så utestängdes det parti, som tillfälligt utnyttjades såsom stöd åt regeringen, från regeringsmakten. I själva verket var systemet mindre demokratiskt än det som rått när maktfördelningsprincipen tillämpades. Regeringen var då visserligen helt fristående från riksdagen men omvänt stod även riksdagen helt fri från regeringen. Så som utvecklingen nu blivit, hade riksdagen kommit i beroende av regeringen. I stället för att riksdagsmajoriteten skulle tillsätta regeringen, blev det regeringen som tillskapade en riksdagsmajoritet, genom att från fall till fall intaga en ståndpunkt som kunde väntas få stöd av något av de andra partierna. Samtidigt som denna politik förvanskade regeringsmakten, förvanskade den även oppositionen. Enligt det parlamentariska systemets principer skulle det finnas en enhetligt ledd opposition. När oppositionen bestod av både höger- och vänsterpartier kunde det icke bli fråga om något verkligt samarbete. Då den samlade vänstern hade majoritet i riksdagen, var det även omöjligt för högerpartierna att med framgång övertaga regeringsmakten.

Förut har sagts att beteckningen

mellanparti från början icke betydde något annat än ett parti som i regeringsställning var berett att stödja sig på såväl höger- som vänsterpartier, dvs. beteckningen hänförde sig uteslutande till den parlamentariska ställningen såsom sådan och icke till beskaffenheten av den förda politiken. Sedan beteckningen mellanparti under 1920-talet börjat användas, sökte emellertid det folkfrisinna partiet att även ge beteckningen ett politiskt innehåll. Bakom denna strävan låg troligen en mer eller mindre medveten önskan att dölja den parlamentariska innebörden av det folkfrisinna partiets politik. Det ligger i sakens natur att det folkfrisinna partiet för att få stöd av något av de andra partierna måste ge det tilltänkta stödpartiet några utfästelser i gengäld. Detta sätt att regera och därigenom reservera regeringsmakten för det folkfrisinna partiet väckte en betydande misstämning hos de övriga partierna. Förfaringsättet kom att i pressen allmänt betecknas som kohandel, vari givetvis ligger ett ringaktande omdöme, som det för det folkfrisinna partiet var angeläget att komma ifrån. Även andra synpunkter torde ha inverkat. När det folkfrisinna partiet ändå hade brutit med den övriga vänstern, blev det betydelsefullt att komma ifrån vänsterbeteckningen för att lättare kunna taga röster från högerpartierna. För detta ändamål räckte det emellertid icke att en-

bart beteckna partiet som borgerligt, ty då uppstod samma problem gentemot högerpartierna som man redan hade beträffande vänsterpartierna. Om det folkfrisinnade partiet var borgerligt, borde det rimligtvis kunna bilda regering eller opposition tillsammans med de övriga borgerliga partierna. Det var av dessa skilda anledningar angeläget för det folkfrisinnade partiet att taga upp beteckningen mellanparti och att däri söka inlägga ett politiskt innehåll. Mellanpartiet sades intaga en förmedlande ställning mellan högern och vänstern. Detta ståndpunktstagande var sålunda av rent praktisk natur och stöddes icke på någon ideologisk motivering.

Såsom ovan anförts kan med det socialdemokratiska partiets nuvarande politik någon partibildande motsättning icke sägas föreligga i förhållande till vare sig folkpartiet eller centerpartiet. Alla tre partierna är antikonservativa och tillhör därför vänstern. Beteckningen mellanparti för folkpartiet och centerpartiet kan därför endast hänföra sig till dessa partiers parlamentariska ställning. Såsom grund för parlamentarismen och därmed såsom grund för det rådande demokratiska systemet har angivits dels

majoritet i riksdagen för regeringen dels växling av regeringsmakten. Det förra kravet skulle därvid garantera folkviljans, demokratiens, genomförande. Det andra kravet skulle förhindra dels att regeringen erhöi en absolut maktställning dels att någon del av väljarkåren varaktigt ställdes utanför regeringsmaktens utövande. Genom att frångå kravet på majoritet i riksdagen för regeringen, vänder sig mellanpartisystemet också mot maktväxlingen, ty åtminstone teoretiskt skulle inget annat parti än ett mellanparti kunna utöva regeringsmakten. Alla andra partier skulle kunna fällas av ett mellanparti. Den slutliga konsekvensen av och därför även avsikten med mellanpartisystemet blir att en del av väljarkåren varaktigt skall ställas utanför regeringsmaktens utövande. Mellanpartisystemet innebär ett förkastande av det parlamentariska systemet. Enär det rådande demokratiska systemet är grundat på parlamentarismen, riktar sig mellanpartisystemet även mot demokratien såsom sådan. Mellanpartisystemet har i grunden samma karaktär som diktaturerna: regeringsmaktens utövande av en självvald minoritet eller ett partienvälde.